

YOSHLAR DUNYOQARASHI: IJTIMOIIY ONG STRUKTURALARI VA AKSIOLOGIK SHAKLLANISH BOSQICHLARI

Kurbonaliyev Ural Xatamovich
ISFT instituti mustaqil tadqiqotchisi

Yoshlar dunyoqarashi – bu faqatgina individual tafakkur mahsuli emas, balki ijtimoiy ongning murakkab strukturalari va aksiologik tizimlarining shakllanishida jamiyatning umumiy intellektual va madaniy holatini ifodalovchi ko‘zgudir. Uning rivojlanish dinamikasi kishilik ongining tarixiy taraqqiyoti bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, u ijtimoiy-falsafiy kategoriyalar doirasida tahlil qilinishi shart bo‘lgan murakkab fenomen sifatida namoyon bo‘ladi.

Yoshlar dunyoqarashi jamiyatdagi ideologik oqimlar, axloqiy tamoyillar, estetik qarashlar, ma‘naviy qadriyatlar tizimiga bog‘liq holda shakllanadi. Shu bois ham, taniqli olim A.R. Jo‘rayevning fikricha: “Yoshlar ongining shakllanishida faqat ta‘lim emas, balki tarixiy xotira, ijtimoiy tajriba va estetik did ham faol ta‘sir ko‘rsatadi. Ularning ong strukturasida ideallar, qadriyatlar va motivatsion modellar o‘zaro ziddiyatli hamda uyg‘un shaklda joylashgan bo‘ladi”.⁶²

Ijtimoiy ong strukturalari deganda, avvalo, axloqiy, mafkuraviy, huquqiy, estetik va diniy ong qatlamlari tushuniladi. Bu qatlamlar yoshlar ongi shakllanishida bir vaqtning o‘zida g‘oyaviy-ilmiy, intuitiv-psixologik va ma‘naviy tajriba sifatida ishtirok etadi. Ayniqsa, aksariyat holatlarda yoshlar o‘z dunyoqarashini ideallarga, tarixiy shaxslarga, zamonaviy ijtimoiy qadriyatlarga tayanib quradi. Shu nuqtayi nazardan, T. G‘ofurova “ijtimoiy ong ierarxiyasi yoshlar ongida sezilarli ravishda gibridd shakllarda namoyon bo‘ladi, bu esa ularni murakkab ijtimoiy tanlovlar va identitet izlanishlariga duchor qiladi” deya izohlaydi.⁶³

Yoshlar dunyoqarashining aksiologik shakllanish bosqichlari ham bevosita ijtimoiy ong strukturasiga bilan bog‘liq bo‘lib, u quyidagi davrlarda kuzatiladi: 1) elementar-muomala darajasi – oilaviy va mahalliy qadriyatlar orqali asosiy normalarning qabul qilinishi; 2) axloqiy refleksiya bosqichi – o‘zini jamiyat bilan solishtirish va shaxsiy e‘tiqodlar shakllanishi; 3) aksiologik sintez bosqichi – shaxsning umumiy dunyoqarashi, ideali va tanlovlariga tayanch bo‘ladigan ustuvor qadriyatlar tizimi shakllanadi.

Aksiologik shakllanish bosqichlarining o‘ziga xosligi shundaki, bu jarayon ijtimoiy muhitning o‘zgarishlariga sezgirlikni taqozo etadi. Shu bois, bugungi globallashuv davrida

⁶² Jo‘rayev A.R. Falsafa va yoshlar ongi evolyutsiyasi. – Toshkent: Ma‘naviyat, 2021. – 176 b. – B. 113.

⁶³ G‘ofurova T. Aksiologik iqlim va yoshlar ijtimoiylashuvi. – Toshkent: Fan, 2022. – 144 b. – B. 89.

yoshlarning dunyoqarashi, ko‘p hollarda, an’anaviy ijtimoiy ong strukturalari bilan zamonaviy texnoinformatsion muhit o‘rtasidagi qarama-qarshiliklarni sintez qilishga intiladi. O. Eshonqulov ushbu masala yuzasidan ta’kidlaydi: “Yoshlar dunyoqarashi hozirgi kunda aksiologik beqarorlik, informatsion bosim va jamiyatdagi ishonch inqirozi sharoitida shakllanmoqda. Bu esa ijtimoiy ong strukturasini yanada murakkablashtiradi”.⁶⁴

Yoshlar dunyoqarashining shakllanishi – bu jamiyatning ma’naviy holati, ideologik manzara va madaniy meros bilan uzviy bog‘liq bo‘lgan murakkab ijtimoiy-falsafiy jarayondir. Bu jarayonda ijtimoiy ong strukturalarining barqarorligi va aksincha, beqarorlik holatlari yosh avlod tafakkurida turli bosqichlarda namoyon bo‘ladi. Ayniqsa, XXI asrning axborotlashgan va globallashtiruvchi kuchaygan sharoitida bu strukturalarning o‘zaro nisbati ham, ularning yoshlar ongidagi in’ikosi ham yangicha tus olmoqda.

Bugungi kunda yoshlarning dunyoqarashi tobora gibridlikka, ya’ni an’anaviylik va zamonaviylik, diniy va dunyoviy qadriyatlar o‘rtasidagi muvozanatga asoslanmoqda. Aksariyat mutaxassislar bu holatni aksiologik planda “qadriyatlar polilogiyasi” deb baholaydilar. Masalan, A.M. Muxtorov ta’kidlaganidek: “Yoshlar ongida qadriyatlar ko‘pyoqlama mezonlarga asoslanadi: ular ijtimoiy institutlar tomonidan berilayotgan axborot, oilaviy qadriyatlar, diniy-nasihat shakllari, zamonaviy ommaviy madaniyat va virtual haqiqat orqali shakllanadi”.⁶⁵

Shuningdek, ijtimoiy ong strukturalari o‘zining tarixiy qatlamlariga ko‘ra: aniq g‘oyaviy-mafkuraviy ong, axloqiy va estetik tushunchalar, diniy va huquqiy ong, siyosiy va madaniy yod kabi tarkibiy bo‘laklardan iborat. Bu qatlamlarning o‘zaro uyg‘unligi yoki ziddiyati yoshlarning dunyoqarashiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. B. Omonov bu haqda quyidagicha yozadi: “Yoshlar ongida tarixiy xotira va g‘oyaviy tanlov o‘rtasida uzviy bog‘liqlik mavjud: bu ularni shaxs sifatida shakllantiruvchi asosiy faktor hisoblanadi”.⁶⁶

Aksiologik shakllanish bosqichlari esa falsafiy nuqtayi nazardan quyidagicha ifodalanadi:

Qabul bosqichi – bola-yosh o‘z atrof-muhitdagi qadriyatlarni bevosita va tanqidiy emas shaklda qabul qiladi.

Identifikatsiya bosqichi – shaxs o‘zini qadriyatlar tizimi bilan tenglashtira boshlaydi. Bu bosqichda ongda “biz” obrazlari shakllanadi.

Refleksiya bosqichi – yoshlar o‘z qadriyatlarini savol ostiga qo‘yadi, tahlil qiladi, qayta baholaydi.

⁶⁴ Eshonqulov O. Yoshlar falsafasi va ong shakllanishi. – Toshkent: Innovatsiya, 2023. – 160 b. – B. 132.

⁶⁵ Muxtorov A.M. Yoshlar ongining ijtimoiy konstruksiyasi. – Toshkent: Ijod, 2022. – 124 b. – B. 77.

⁶⁶ Omonov B. Milliy ong va yoshlar qadriyatlari. – Toshkent: Ma’naviyat, 2021. – 148 b. – B. 93.

Normativlashtirish bosqichi – tanlangan qadriyatlar jamiyatdagi mavjud me’yorlar bilan uyg‘unlashadi.

Kreativ shakllanish bosqichi – bu bosqichda shaxs o‘z dunyoqarashini faol ravishda yaratadi, ijtimoiy ongni boyituvchi yangi qadriyatlarni ilgari suradi.

Mazkur bosqichlar bir-birini izchil to‘ldiradi va aynan yoshlik davrida tez-tez bir-biriga o‘tadi. Z.A. Qodirova bu borada quyidagicha izoh beradi: “Yoshlar qadriyatlari shakllanishida reflektiv bosqich alohida ahamiyatga ega bo‘lib, aynan shu paytda ular mavjud qadriyatlarning ahamiyatini mustaqil baholay boshlaydilar”.⁶⁷

Bugungi kun ijtimoiy muhitining o‘ziga xosligi shundaki, yoshlar aksiologiyasi barqaror strukturaviy modelda emas, balki doimiy harakatdagi, ko‘p qatlamli shaklda rivojlanadi. Bunda ijtimoiy ong elementlari tez-tez yangilanib, global madaniyat unsurlari bilan to‘ldirilmoqda. Bu holat, bir tomondan, yangilanishga turtki bersa, ikkinchi tomondan, an’anaviylik bilan ziddiyatli kolliziyalarni yuzaga keltiradi.

Shunday qilib, yoshlar dunyoqarashi – bu dinamik ijtimoiy ong strukturalarining in’ikosi bo‘lib, u g‘oyaviy shakllanish bosqichlarida murakkab transformatsiyaga uchraydi. Bu jarayonda nafaqat o‘qituvchilarning, balki oilaning, diniy yetakchilarning, media va madaniyat institutlarining birgalikdagi faoliyati hal qiluvchi rol o‘ynaydi.

Yoshlar dunyoqarashining shakllanishida ijtimoiy ong strukturalari nafaqat tashqi omil sifatida, balki ichki aksiologik me’zonlarning barqarorlashuviga asos bo‘luvchi ichki mexanizm sifatida namoyon bo‘ladi. Shakllanayotgan dunyoqarash muayyan g‘oyaviy, madaniy va ma’naviy “kontekstual tarmoq”da rivojlanib boradi, ya’ni ijtimoiy ongning har bir strukturasi (mafura, axloq, din, estetika, huquqiy ong) yoshlarning intellektual manzarasida aks-sado beradi.

⁶⁷ Qodirova Z.A. Yoshlar qadriyatlari: g‘oyaviy shakllanish dinamikasi. – Toshkent: Iqtisodiyot va madaniyat, 2023. – 152 b. – B. 101.